

El futur de l'onomàstica

Algunes idees, constatacions, propostes i suggeriments per a una renovació creativa de l'activisme onomàstic

Joan A. Rabella

Joan Tort

1. Introducció

Ens proposem dur a terme, en el marc d'una jornada intensivament dedicada a qüestions relacionades amb els noms de lloc i els noms de persona, una reflexió de caràcter general. Volem parlar del *futur* de l'onomàstica. Un propòsit que ens demana, d'entrada, que ens preguntem sobre el *present*. Però, també, que tinguem molt en compte el *passat* (si més no, com a base sobre la qual s'ha anat construint això que avui anomenem «present»).

Tot plegat, doncs, ens porta a plantejar una sèrie de qüestions que, indicativament, queden reflectides al títol i que pensem que poden tenir interès en relació amb la raó de ser de la pròpia onomàstica (entesa com la «ciència general dels noms»). O sigui, diferents *idees, constatacions, propostes i suggeriments* que creiem que val la pena compartir i que arrenquen de l'experiència dels dos ponents durant molts anys en el si de la Societat d'Onomàstica, i també de la tasca d'un de nosaltres dos (J. A. Rabella) a l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans.

Aquest és el marc dins el qual ens mourem al llarg de la nostra exposició, que volem conduir en la direcció d'arribar a unes conclusions, o consideracions finals, que ens permetin reivindicar amb caràcter general la idea de l'«activisme onomàstic». Una idea que considerem que té, actualment, una plena raó de ser, i que pensem que qualsevol persona estudiosa de l'onomàstica, o simplement interessada a endinsar-se de mica en mica en aquest món, pot fer fàcilment seva.

2. Què s'ha fet, què es pot fer i què caldria fer avui dia en onomàstica?

La ciència onomàstica, entesa com a «ciència general dels noms», afronta en el moment present, en l'àmbit de les terres catalanes, reptes importants. Si prenem com a moment inicial l'obra de Josep Balari que representava el «tret d'arrencada» a casa nostra d'aquesta disciplina (*Orígenes històrics de Catalunya*, 1899), podem concloure que els *punts forts* assolits, que són molts, tenen el contrapunt d'una sèrie de *punts febles* que fan dubtar, en alguns aspectes, sobre la seva persistència i continuïtat. Dit d'una altra manera: la ciència onomàstica al nostre país, que compta ja amb una llarga història, suscita en canvi alguns interrogants de diversa mena quan mira cap al futur.

La situació descrita, que valdria per a allò que podem considerar el context general, planteja encara «dubtes afegits» si la considerem, pel que fa a l'àmbit lingüístic català, en termes interterritorials. En aquest sentit, tenint en compte que les realitats *geonomàstiques* del Principat, de les Illes o del País Valencià (per no ampliar la llista) són intrínsecament diferents, no ha d'estranyar ningú que, en nombroses ocasions, es faci difícil i sigui poc realista parlar d'unes expectatives, uns interessos i unes estratègies de treball i d'acció pretesament comunes i amb possibilitats de ser àmpliament comparades.

En el context apuntat, no és intenció nostra ara mateix desenvolupar amb amplitud els interrogants amb què encapçalem el present epígraf. Més aviat els plantejem com a «preguntes de referència», o sigui, qüestions generals que convé no perdre de vista. Sobre aquesta base, i entrant ja de manera més precisa en el terreny específic de la nostra intervenció, pensem que podem circumscriure el propòsit que assenyalàvem al principi en els tres punts següents:

- a. La nostra motivació essencial és participar en el *debat onomàstic*, entenent com a tal qualsevol esdeveniment, situació, oportunitat o circumstància, acadèmica o no, centrat en els *noms*, que permeti exposar un determinat punt de vista i discutir-lo i posar-lo en relació amb altres visions i amb altres perspectives. Partim de la base de considerar que en aquesta actitud hi ha la raó de ser de la ciència onomàstica, o sigui, de la *ciència dels noms*.
- b. Aquesta manera d'entendre l'estudi dels noms ens permet anar més enllà de l'habitual dicotomia, en onomàstica, entre l'escala *general* i l'escala *particular*, i, per tant, superar allò que podríem anomenar les «limitacions teòriques» inherents a una Jornada com la que avui ens aplega. Dit d'una altra manera: tot i que en aparença la convocatòria, sobre el paper, demana parlar d'antroponímia i toponímia de les Illes Balears, ningú no ens pot impedir de veure que tot allò que es relaciona potencialment amb aquest tema i amb aquest àmbit geogràfic té, també, una dimensió que va més enllà d'aquests límits. Els problemes inherents als noms (o, sigui, als noms propis) són *transversals* a totes les llengües; i, alhora, no hi ha cap territori del món, per reduït o per remot que sigui, aliè a la necessitat de crear un corpus de noms –o sigui, una *onomàstica*– per a servir les necessitats d'expressió d'identitat i de comunicació d'aquest mateix territori.
- c. Partint de la base descrita, considerem que podem posar sobre la taula una sèrie d'*idees força* que ens permetin veure amb claredat, al cap i a la fi, que l'onomàstica és a casa nostra una ciència amb *present* i també amb *futur*. I que ho és, sobretot, perquè té, darrere seu, una doble línia d'acció que s'ha anat mantenint amb fermesa a través del temps: per un cantó, fent una atenció prioritària a la recerca sobre noms més propera i més immediata; i, per l'altre, i d'una manera íntimament relacionada amb l'anterior, posant el focus en la reflexió, la generalització i la síntesi, i connectant aquesta voluntat amb la recerca onomàstica d'abast més general. Tractarem de fer-ho visible, malgrat la limitació del temps de la ponència, des d'una doble perspectiva «experimental».

3. El paper de la Societat d'Onomàstica

Fundada el 1980, la Societat d'Onomàstica (SdO) es defineix en els seus estatuts com «una associació sense ànim de lucre dedicada a l'estudi i la difusió de la ciència dels noms propis en el sentit més ampli i més obert de l'expressió».

Aquest enunciat es descompon, a la pràctica, en un «objecte i raó de ser» que abraça tant el foment de l'inventari, l'estudi i la defensa dels noms propis com la realització de publicacions (articles, estudis i monografies), com funcions d'assessorament, d'organització d'actes com ara jornades, col·loquis i conferències, com l'inventari bibliogràfic i documental/digital, o la conservació i promoció del patrimoni toponímic.

Si bé aquest és l'objecte en sentit formal, som conscients que, després de trenta-vuit anys d'existència, i sobretot tenint en compte els grans canvis/mutacions al context general en les darreres dècades, és imprescindible que a la SdO aprenguem a *repensar-nos*. No podem ser una entitat a la manera «tradicional» o «convencional»; l'*adaptació* a les circumstàncies i als condicionants del moment és imprescindible des de tots els punts de vista. Tot i això, l'aspecte fonamental que perviu és el que podríem caracteritzar com *l'esperit fundacional*: més que com una entitat, més que com una associació acadèmica, a vegades hem dit, entre els mateixos integrants, que la SdO es pot presentar com una *causa*.

Val la pena, en aquest punt, que fem èmfasi en una activitat tradicionalment característica de la tasca de la SdO: els col·loquis d'onomàstica. Els *col·loquis són concebuts, des dels inicis, com un tipus de trobada adreçada als estudiosos de l'onomàstica i a les persones interessades en aquest camp o que hi estan vinculades d'una manera o una altra*. Els seus prolegòmens es remunten a la reunió que el professor Moreu-Rey va organitzar a la Sala de Comalats l'any 1973, però el primer *col·loqui* concebut i identificat com a tal va tenir lloc a Vic el 1980, tot coincidint cronològicament amb la fundació de la Societat d'Onomàstica. Des d'aleshores fins a enguany (maig de 2018, Vistabella del Maestrat i Atzaneta) s'han anat duent a terme amb caràcter anual i pràcticament sense interrupció. Tot i això, cal especificar que entre el 2010 i el que s'ha celebrat darrerament s'ha mantingut un esquema de convocatòries *mixt*, tot alternant dos anys de *jornada* amb un any de *congrés*. Amb vista al proper esdeveniment (previst per a la primavera de 2019 a la Catalunya Nord), s'ha decidit, tanmateix, tornar a la denominació tradicional de *col·loqui*, la qual cosa representa que el proper que celebrarem significarà la quaranta-sisena «trobada onomàstica» general organitzada per la Societat.

Amb connexió amb les trobades del tipus *col·loqui*, és important remarcar que l'edició de 2011 va representar un punt d'inflexió per a la Societat, perquè la convocatòria d'aleshores es va fer coincidir amb el XXIV Congrés Internacional ICOS de Ciències Onomàstiques, que era la segona vegada a la història que se celebrava a l'Estat. A la pràctica, les seves xifres van ser les d'un veritable *macrocongrés*: 551 comunicacions proposades, 12 àrees temàtiques, 4 dies de lectura i discussió de comunicacions, un dia complet de sortides d'estudi (amb quatre itineraris diferents), fins a 7 sessions de treball paral·leles, 6 llengües de presentació admeses i una multitud d'actes o activitats complementàries donen fe, de forma explícita, de la seva magnitud. D'altra banda, les xifres corresponents al llibre d'actes del congrés parlen, també, per si mateixes: 302 articles, més els textos i les notes complementàries, i un nombre final de pàgines que supera les 3.000. Si ja abans de l'esdeveniment de Barcelona els congressos d'ICOS ja s'havien acreditat com el simposi internacional d'onomàstica de major rellevància a escala mundial, l'edició número 24 assolí una envergadura sense precedents i va marcar, des del punt de vista del nombre d'assistents i de participants, un sostre històric.

En la història recent de la nostra entitat és important fer esment, també, que el gener de 2016 el Ple de l'Institut d'Estudis Catalans va aprovar l'admissió de la Societat d'Onomàstica com a *entitat adherida* de la institució. L'acte de l'aprovació, que posava el punt final (en termes de gestió institucional) a un procés que s'havia iniciat a partir d'una sol·licitud de la Societat d'Onomàstica, aprovada en assemblea el novembre de 2014, té una significació important en vista de les possibilitats de col·laboració i de treball conjunt que el vincle representa i que permeten plantejar uns interessants escenaris de futur. Però també en té molta en termes simbòlics: sobretot per la significació històrica que ha tingut l'onomàstica,

com a camp de coneixement d'atenció prioritària, i amb una particular significació, a través de l'Oficina d'Onomàstica, per part de l'IEC. A l'epígraf següent tindrem ocasió de tractar-ho d'una manera més detallada.

Clourem el present apartat, de tota manera, tot fent menció de la necessitat de «reinvençió» que la Societat va haver d'afrontar l'any 2013 i a la qual hem alludit més amunt. Volem deixar constància, senzillament, que, com a conseqüència del llast financer que l'entitat arrossegava des d'uns quants anys abans, en aquella data l'assemblea general de la SdO va debatre la seva possible dissolució. La voluntat de persistir, recolzada en la sòlida trajectòria, i posada explícitament de manifest aleshores, i més enllà de les dificultats conjunturals, va permetre donar inici a una nova etapa. Una etapa que és la que continuem vivint avui, i que té en l'expressada acció de «reinventar-se» (en els múltiples sentits en què vulguem entendre l'expressió) tot un programa d'actuació.

4. Apunts sobre la tasca onomàstica de l'Oficina d'Onomàstica de l'IEC

Com assenyala Joan Tort, un dels eixos fonamentals de l'onomàstica és la interdisciplinarietat i, per tant, també ho és o ho hauria de ser la col·laboració, i aquest treball mateix n'és una bona mostra, ja que reflecteix com la Societat d'Onomàstica (SdO) i l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) proven de sumar esforços en un camp en què comparteixen objectius.

L'IEC s'ocupa de l'onomàstica a través de la Secció Filològica (SF), i principalment de l'Oficina d'Onomàstica (OdO), que es va crear el 1921 –aleshores amb el nom d'Oficina de Toponímia i Onomàstica– amb dos objectius explícits: l'estudi i la recollida dels noms propis.

En aquell moment, doncs, ja hi trobem dos aspectes destacables: d'una banda, es fa referència als noms propis en conjunt, és a dir, que s'havia d'encarregar tant dels topònims com dels antropònims; i de l'altra, veiem que no solament havia d'estudiar els noms propis, sinó també recollir-los i inventariar-los.

Si tenim en compte les funcions de l'IEC, encara hi ha un altre aspecte implícit, que no és exclusiu de l'OdO sinó que pertoca a la institució: la normativització i la normalització de la llengua i, per tant, també de l'onomàstica, que és un objectiu general de l'Institut que es porta a terme per mitjà de la SF.

D'aquesta manera, històricament l'IEC ha tractat diversos aspectes de l'onomàstica, i no solament s'ha fet càrrec de la normativització ortogràfica, sinó que també ha tingut com a objectiu l'estudi dels noms propis i l'inventari dels topònims i dels antropònims.

Precisament, ara que se celebra l'Any Fabra amb motiu del 150è aniversari del seu naixement, que coincideix amb el 100è aniversari de la publicació de la *Gramàtica catalana*, cal recordar que la seva tasca també va tenir incidència en l'onomàstica, fonamentalment en la normativització i la recerca de la normalització.

Fabra concep la llengua com un tot, com un sistema, i els noms propis també formen part de la llengua, per la qual cosa el procés de codificació inclou tant els noms comuns com els noms propis, tal com consta a la *Memòria sobre la preparació del diccionari de toponímia i onomàstica catalanes* (Institut d'Estudis Catalans, 1922, p. 5-6), que signa Fabra com a president de la SF:

«L'obra de depuració i fixació del nostre idioma restaria incompleta si no tingués en compte els noms propis de lloc i de persona.»

Aquest potser és un aspecte poc conegut de la tasca de Fabra, però l'estudi de les seves aportacions confirma la importància que tenien els noms propis per aconseguir que el procés de codificació de la llengua fos complet i que el català pogués disposar de tots els elements necessaris per funcionar adequadament en tots els registres, també els formals. I una bona mostra n'és la *Breu llista de noms geo-*

gràfics que va incloure a la segona edició del *Diccionari ortogràfic* (1923), que reflecteix la preocupació per dotar la llengua també de recursos per a l'ús sobretot de l'exonímia.

El pas següent de la normativització era la normalització de l'ús de la llengua per aconseguir que el català tingués un ús públic i social adequat; i en aquest punt són importants les tasques relacionades amb l'oficialització, com la primera llista oficial dels noms dels municipis de Catalunya de l'any 1933 (*Llista dels noms dels municipis de Catalunya dreçada per la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans amb la col·laboració de la Ponència de Divisió Territorial*). L'oficialització, que és un aspecte en què s'ha incidit molt els darrers decennis, no és l'aspecte més important per aconseguir la normalització de la toponímia, però sí que és una peça més, i necessària, per poder optar a tots els àmbits d'ús i, en aquest mateix sentit, per a la preservació del patrimoni onomàstic.

Així es pot comprovar que, malgrat que en alguns moments potser s'ha considerat que la participació de l'IEC en l'onomàstica es reduïa a l'aspecte més estrictament normatiu, també hi ha hagut de bon començament la finalitat de recollir i estudiar els noms propis a través de l'OdO.

Pel que fa a la recollida o l'inventari de l'onomàstica, l'assessorament i la publicació de reculls o monografies onomàstiques és avui una de les principals activitats de l'OdO, una tasca que va, però, més enllà dels treballs que apareixen publicats a la col·lecció Treballs de l'Oficina d'Onomàstica (28 volums), ja que també s'assessoren molts altres treballs que no es publiquen a l'IEC. I en aquest punt, cal recordar i remarcar que, encara que la realització de monografies municipals és molt important i interessant, no és l'única possibilitat de treballar l'onomàstica fins i tot des del punt de vista dels inventaris. Així, en la ponència inaugural de la Jornada d'Onomàstica de l'Alt Camp i Muntanyes de Prades («Aspectes metodològics sobre els reculls d'onomàstica», Valls, del 26 de novembre de 2016, publicat a *Noms de lloc i de persona del Camp de Tarragona i altres estudis d'onomàstica*, Barcelona, Societat d'Onomàstica, 2018, ps. 323-336) no vam repassar la metodologia més general (sobre els informadors, l'enquesta, les fonts documentals, la presentació dels materials, etc.), sinó que ens vam dedicar a les possibilitats de fer altres tipus de treballs d'inventari, des dels temàtics fins als que tenen una finalitat divulgativa, a banda d'incidir en les diverses possibilitats formals que van més enllà del model que fins ara podríem considerar més habitual, que ha esdevingut gairebé canònic.

Quant a l'estudi o la recerca onomàstica, sovint s'ha centrat tant en l'etimologia que en alguns moments ha semblat que fos l'única opció d'estudi científic de l'onomàstica, especialment de la toponímia, com ha succeït en l'àmbit universitari, almenys en el camp de la Filologia. Aquesta situació ha anat canviant, però ho ha fet amb dificultat (malgrat que les darreres tesis sobre onomàstica en Filologia són inventaris, com l'*Onomàstica del terme de Calafell* de Joan Hugué (2015) o l'*Onomàstica de Vinebre* de Sílvia Veà (2015)) i sovint ha costat que les monografies onomàstiques es consideressin un objecte d'estudi científic i pertinent en alguns departaments de Filologia.

Ens trobem, doncs, amb condicionaments i restriccions en el nostre àmbit investigador, en què resulta tan absurd reduir en un moment determinat tot estudi científic de l'onomàstica a l'etimologia, com ho seria ara reduir-ho a la realització de monografies.

Contràriament, el que volem remarcar tant des de l'OdO com des de la SdO és que hi ha moltes més possibilitats d'estudi dels noms propis i que cal explorar-les i reivindicar que són igualment possibles, interessants i necessàries. I podem pensar des de treballs sobre aspectes concrets, temàtics, com ja s'han fet sobre oronímia o hidronímia, i en què, per exemple, caldria avançar molt més en camps com la talassonímia, fins a canvis d'enfocament, amb estudis i projectes de caràcter diferent, com els treballs divulgatius, com l'exposició itinerant *Mots amb arrels*, que entre 2008 i 2018 va tenir una gran difusió, amb més de vuitanta mil visitants, o el projecte *L'aigua a Mollet*, iniciat el 2015 i que integra des de publicacions fins a exposicions, passant per sortides de camp.

Aquest punt ens porta a referir-nos als aspectes en què cal aprofundir, com la divulgació, que és fonamental per augmentar el coneixement i la valoració de l'onomàstica, un aspecte que també ha de contribuir a la preservació de la toponímia.

També caldria avançar en la formació, un aspecte generalment no ben resolt a les nostres universitats, amb algunes excepcions, com la tasca duta a terme a la Universitat de València per Emili Casanova o com els Seminaris de Metodologia en Toponímia i Normalització Lingüística i els Seminaris de Metodologia en Neotoponímia i Normalització Lingüística de la UIB.

En aquest punt cal sumar esforços i activar iniciatives, com els cursos d'onomàstica que enguany s'han iniciat a l'IEC (*Curs sobre onomàstica catalana: la recerca toponímica*, 6, 13, 20 i 27 de febrer, i 6 de març de 2018) i que són fruit de la col·laboració entre la SdO i l'Institut.

Fins ara la divulgació i, fins a cert punt, la formació s'han centrat bàsicament en col·loquis i jornades, però aquests habitualment han tingut un caràcter molt general i divers, quan realment caldria introduir la formació en onomàstica, si no directament en els plans d'estudis universitaris, en cursos i jornades de caràcter temàtic i adreçats també a estudiants.

I, com s'ha indicat repetidament al llarg de la Jornada i d'aquest mateix treball, encara caldria aprofundir en la col·laboració interdisciplinària, que ha de ser més que una simple frase feta o una declaració de bones intencions. I és que, més enllà de la col·laboració institucional que reclamem i que exemplifiquem aquí entre la SdO i l'IEC, cal avançar en la col·laboració real entre disciplines, de la qual tenim una bona mostra en la jornada de Girona de l'any 2004, que va quedar recollida al volum titulat: *Toponímia, paisatge i cultura. Els noms de lloc des de la lingüística, la geografia i la història*, publicat el 2006 per l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines de la Universitat de Girona.

De manera molt resumida, creiem que caldria reflexionar i avançar sobre les possibilitats d'ampliar la tipologia i els punts de vista dels estudis sobre toponímia i antroponímia, i també sobre la promoció de la difusió, la formació i l'aplicació de l'onomàstica.

5. L'activisme onomàstic, divisa i horitzó de la Societat d'Onomàstica

Ens sembla oportú completar la reflexió duta a terme mitjançant unes breus consideracions de síntesi. Tractarem, doncs, en aquest darrer epígraf, de recapitular sobre les qüestions essencials que hem estat plantejant fins aquí i de reprendre el fil d'aquella idea motriu, que apuntàvem al principi, de *l'activisme onomàstic* com a principi guia d'allò que podria ser una actitud positiva en pro de l'estudi i la recerca sobre els noms.

- Partim de la premissa que en onomàstica, d'una manera general, és important qüestionar l'*statu quo* existent i tractar de delimitar les perspectives que se'ns presenten tant a curt com a mitjà o llarg termini, i sospesar les actituds que podem adoptar en conseqüència. Per això parlem, a l'enunciat de la intervenció, de «renovació creativa», i per això fem aquesta referència continuada a l'«activisme onomàstic». Considerem que, a la pràctica, és molt el que s'ha fet fins ara; però, malgrat això, encara és més el que resta per fer.
- La SdO s'alinea, com a qüestió de principi, amb una visió de l'onomàstica entesa de manera *transversal*: tant des del punt de vista temàtic com lingüístic com territorial. Aquesta presa de posició, més enllà de les dificultats que comporta de cara a materialitzar-la en la pràctica, li atorga uns «avantatges específics» a l'hora de promoure i potenciar aquest camp del coneixement: sobretot, de cara a vertebrar connexions i interrelacions entre col·lectius i entre persones que poden tenir adscripcions molt diferents però, també, un interès comú en l'onomàstica.
- Així mateix, des de la perspectiva institucional considerem també fonamental el paper que exerceix la SdO com a «entitat-pont» en el camp de l'onomàstica. Un paper que sorgeix, d'una banda, del caràcter socialment plural que té l'interès per l'onomàstica i, de l'altra, de les insuficiències acadèmiques relacionades amb aquest camp de la ciència.

- Si ens situem en el pla dels principis i de les línies d'acció, creiem important subratllar allò que podríem qualificar de «filosofia general» de la nostra entitat: optar per la *cooperació* (més que no pas per la «competència»), entesa senzillament com a 'suma d'esforços'; per la *descentralització* (enfront dels perills de la «centralització»), com a divisa d'acció, fonamentada en la idea de la *xarxa* com a sistema de relacions; i, sobretot, per la *voluntat de ser* (una voluntat que explica la persistent tasca de «suplència» exercida per l'entitat des del moment fundacional, enfront de les mancances i les discontinuïtats existents al nostre camp d'actuació tant en el pla acadèmic com en l'institucional).
- I, finalment, en relació amb l'onomàstica pròpiament dita (o sigui, els noms entesos com a primera matèria), anatem a continuació una sèrie de principis que, tot i que no apareguin verbalitzats en tot moment de forma explícita, hem considerat sempre com a essencials: l'*atenció al nom* com a premissa de partida (amb tot el que això significa en relació amb les llengües, els territoris o les identitats); l'*atenció*, així mateix, a la *memòria onomàstica* com a línia prioritària i indissociable de la premissa anterior; d'altra part, la reivindicació de la *interdisciplinarietat* com a valor consubstancial a l'estudi dels noms, i d'alguna manera definidor de l'onomàstica, en si mateixa, com a disciplina; i encara, i en una posició igualment rellevant i equiparable als principis anteriors, l'esforç en pro de la *divulgació onomàstica* –entesa en el sentit més ampli, més obert i més rigorós possible de l'expressió.

